GÜNÜMÜZDE GELENEKSEL OYUNCAKLAR

Traditional Toys at the Present Day

Dilek AKBULUT*

ÖZ

Geleneksel oyuncakların günümüzde gerek endüstriyel gerek geleneksel yöntemlerle yeniden üretimleri, farklı tasarım yaklaşımları sergilemektedir. Geleneksel yöntemde kullanılan başlıca ahşap, kil, kumaş, metal gibi malzemeler, endüstriyel üretimde yerini öncelikli olarak plastiğe bırakmıştır. Bunun yanı sıra geleneksel oyuncaklar bugün pazarda anı nesnesi ya da dekoratif nesne gibi farklı kimliklerde de yer almaktadır. Bu oyuncaklar, geleneksel ve endüstriyel yorumlarına ek olarak kayıtdışı pazara hitap edecek şekilde, kullanılmış malzemelerin yeniden değerlendirilmesi yoluyla da üretilmekte, kullanıcısıyla işporta tezgahlarında buluşmaktadır. Bu makalenin amacı, geleneksel oyuncakların günümüz yorumlarındaki tasarım yaklaşımlarını incelemektir.

Anahtar Sözcükler

Oyuncak, Geleneksel Üretim, Endüstriyel Üretim.

ABSTRACT

The re-production of traditional toys at the present day both by industrial and traditional methods shows divergent design approaches. The materials used by traditional methods such as wood, clay, textile are substituted by plastics in industrial production. Apart from this, at the present day traditional toys are seen in the market as souvenirs and decorative items. In addition to the traditional and industrial interpretations, these toys are produced by informal sector with recycled materials and meet their customers on street peddles. The aim of this article is to investigate the design approaches in recent interpretations of traditional toys.

Key Words

Toy, Traditional Production, Industrial Production.

1. Giriş:

Çocukları eğlendirmek, oyalamak, eğitmek amacıyla ortaya çıkan oyuncak, yapıldığı döneme ilişkin önemli ipuçları veren bir nesnedir. İster halk sanatı ürünü olsun, ister endüstriyel olarak üretilmiş olsun yapıldığı dönemin toplumsal ve kültürel özelliklerini yansıtan oyuncaklar, oluşturuldukları dönemin yaşam biçimlerinin önemli birer kayıtlarıdır. (Onur, 2002)

Oyuncakçılık, dünyada büyük oranda zanaat geleneğine dayalı olarak gelişmiştir. Soylu ve varlıklı ailelerin çocukları için yapılan oyuncaklar, zaman içinde sosyal değişim ve endüstriyel gelişimle seri üretilen, kolay erişilebilen bir hal almıştır. Eskinin ağır şartlarda çalışan çocuğu oyuncağa zaman ve para ayıramazken bugün her kesimden çocuk için oyuncak üretilmektedir.

Geleneksel oyuncak üretimi Anadolu'da da uzun bir geçmişe sahiptir. Ancak bir işkolu olarak ilk defa 17. yüzyılda Eyüp'de örgütlenen geleneksel oyuncakçılık, zamanla yerini endüstriyel üretime bırakmıştır. Geleneksel oyuncaklar, günümüzde farklı şekillerde varlığını sürdürmekte ve değişen pazar koşullarına ayak uydurmaktadır.

Bu makalenin amacı, günümüzde varlığını sürdüren geleneksel oyuncakların gerek endüstriyel gerek geleneksel yöntemlerle yeniden yorumlanma biçimlerini incelemektir. Makalede öncelikle oyuncakçılığın tarihine kısa bir giriş

* Bilkent Üniv. Güzel Sanatlar Enstitüsü Grafik Tasarım Böl. Doktora Öğrencisi akbulut@bilkent.edu.tr
Gazi Üniv. Güzel Sanatlar Fakültesi Endüstri Ürünleri Tasarımı Bl. dilekakbulut@gazi.edu.tr

yapılacak, sonrasında geleneksel oyuncakların günümüzde yeniden üretimlerindeki tasarım tavırları, ve bu oyuncakların gerek üretim gerek pazarlanma açısından kayıtdışı ekonomideki yeri ele alınacaktır.

2. Oyuncakçılığın Kısa Tarihi:

Tarih içinde oyuncak üretimi, çok eski zamanlardan beri süregelmiştir. Günümüzden 25.000 yıl öncesinden kaldığı tahmin edilen 5cm uzunluğunda 4cm yüksekliğinde pişmiş topraktan yapılmış minyatür mamut, bugün Brno'daki Moravian Museum'da bulunmaktadır. Aynı şekilde M.Ö. 2300 yılına ait koyun figürü, British Museum'da yer almaktadır (Fleming, 1996). Elbette özellikle mezarlarda bulunan bu figürlerin, oyuncaktan çok tapınma nesnesi işlevi gördüğü bilinmektedir. Bununla birlikte İsa'dan dört ya da beş binyıl öncesinde çocukların pişmiş topraktan öküz ve kurbağalara ip takarak çektikleri bilinmektedir. Bebek yapımının ilk defa İ.Ö. ikibinlerde Mısır'da başladığı, İ.S. 6. yüzyılda Yunan ve sonra da Roma'da devam ettiği ve geliştiği, ancak soyluların çocukları için ilk zanaat ürünü bebeklerin 15. yüzyılda ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu yüzyılın sonuna doğru Fransa'da Fransız modasını tanıtmak amacıyla yetişkin insan oranlarında manken bebekler üretilmiştir. (Onur, 2002) Bu bebekler, giydirilip çıkartılabilen elbiseleriyle bugünkü Barbie'nin atası kabul edilebilir.

Oyuncakçılıkta, farklı malzemelerin işlenmesine dayanan üç dönemden sözedilebilir. Sanayi devrimi öncesinde zanaat işçiliği ve ahşap ve kil kullanımına dayanan dönemi sanayileşme ile beraber gelişen metal ve teneke kullanımı izlemiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki son dönemde ise plastiğin keşfiyle oyuncaklar da ağırlıklı olarak bu malzemeyle üretilmeye başlanmıştır. Sanayinin dereceli olarak oyuncak üretiminde etkisini artırması, zanaat işçiliğinin de etkisini azaltmıştır.

Batı dünyasında oyuncağı ilk defa düzenli sanayi ürününe dönüştüren Almanya, sık ormanları, ahşap işçiliği ve uzun dinsel figür yapma geleneğini kullanarak oyuncakçılıkta öncü ülke rolünü üstlenmiştir. (Onur, 2002) Nuremberg bölgesi, üretilen zanaat işi ucuz oyuncakların pazarlandığı merkez halini almıştır. Almanya'nın oyuncak sektörüne hakimiyeti, Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür.(Burton, 1997) 18. yüzyılda İngilizce'de oyuncak anlamına gelen *"toy"* kelimesi, daha çok günlük nesnelerin küçültülmüş yeniden üretimleri anlamında kullanılmıştır. Günümüzde hala oyuncak için büyük ölçüde geçerli olan bu anlayış, 19. yüzyılda yerini özdevinirlerden ilham alarak makineleşmeye bırakmıştır. Ayrıca 19. yüzyılda oyuncakta seri üretim ve zanaat geleneği arasında bir ayrışma belirmiştir. (Fleming, 1996)

Çocuk oyuncaklarının ilk örnekleri sayılabilen çıngırak, top, topaç, bebek, hayvan heykelcikleri, düdükler, bilyelere Anadolu'nun çeşitli yörelerinde rastlanmaktadır. Zengin bir oyuncak kültürüne sahip olan Anadolu'nun 10. yüzyılda Türklerin eline geçmesinden sonra da oyuncak geleneği, kültür aktarımı yoluyla günümüze kadar gelmiştir. Türklerin Orta Asya'da oyuncak bebek yaptıkları, ancak sonrasında İslamiyet'in etkisiyle bu geleneği bıraktıkları, Anadolu'ya geldikten sonra da Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları döneminde küçük zanaat ustalarının oyuncak geleneğini sürdürdüğü bilinmektedir.(Önder, 1986)

Oyuncakçılığın Anadolu'da örgütlü bir işkolu olarak ilk defa 17. yüzyılda Eyüp'de belirdiği söylenebilir. 17. yüzyıldan başlayarak üç yüzyıl boyunca devam eden Eyüp Oyuncakçılığı, bu za-

man içerisinde ihtiyacı belirli ölçülerde karşılamıştır. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde Eyüp'teki 100 oyuncak dükkanından ve 105 oyuncak ustasından söz etmektedir. Eyüp'te ilk oyuncağın, Dökmeci Hasan Ağa tarafından yapıldığı bilinmektedir. Memleketinden İstanbul'a Nizam-ı Cedit askeri olarak gelen Hasan Ağa, askerlikten ayrıldıktan sonra Eyüp'e yerleşmiş, Ramazan'da sahur maniciliği, diğer zamanlarda da oyuncakçılık yapmaya başlamıştır. Tükürüklü Oyuncakçı Hasan Ağa adıyla da anılan bu şahsı sonraları Darbukacı Halil Efendi ve Küçük İsmail Efendi adındaki diğer zanaatkarlar izlemiştir. Zaman içinde kendileri için oluşturulan çarşıya yerleşen bu oyuncakçılar, ağırlıklı olarak sünnet törenlerinde Eyüp Sultan Türbesi'ne gelen çocukların ziyaret ettiği mekanlar olmuştur. Oyuncakçılar, zamanın mimarbaşına bağlı olarak çalışmaktaydılar. İslami geleneğin devamı olarak insan sureti yapmayı günah saymakla birlikte Eyüp oyuncaklarında az da olsa insan figürü kullanılmıştır. Eyüp oyuncakları 1950'lere değin herhangibir değişim geçirmeden üretilmeye devam etmiştir. (Onur, 2005) Değişen zamana ayak uyduramayan bu oyuncakçılar, kent planlamaları sonucu çarşılarının fiilen ortadan kalkması sonucu üretimlerini tamamen durdurmuşlardır.

Eyüp'de başladığı söylenebilen oyuncakçılık sektörü, Cumhuriyet döneminde de yoğun olarak İstanbul'da faaliyet göstermiştir. Özellikle azınlıkların işlettiği mağazalarda ithal ürünlerin yanısıra, yerli ustalara sipariş yoluyla yaptırılmış oyuncaklar da yerini almıştır. Bu dönemde oyuncak üretimi ve pazarlamasında bulunanlar, marangozluk, hatta kasaplık gibi farklı meslek gruplarından gelmekteydi. Beyoğlu'nda bulunan Bonmarşe'nin siparişi olarak 1938 yılında Hamdi Dündar tarafından üretilen resimli küp oyunları, cumhuriyet döneminin oyuncakta ilk seri üretim girişimi kabul edilir. Hamdi Dündar, resimli küp'ün yanı sıra farklı ahşap oyuncakların üretiminde de bulunmuştur. Yerli ustalarla birlikte Türkiye'de yerleşik yabancı ustalar da kendi ülkelerinde edindikleri ahşap işçiliğini bu alanda sergilemişlerdir.(Onur, 2002) Ahşaba dayalı oyuncak üretimi, hiç kuşkusuz oyuncak sanayine kaynaklık etmiştir. Cumhuriyet sonrasında bu dönemde yabancı üreticilerin kataloglarını kaynak olarak alan yerli üreticiler, ya burada gördükleri ahşap oyuncakları yine ahşaptan üretmişler, ya da *Meccano* gibi metalden yapılmış ürünleri ahşaba uyarlamışlardır.

Seri üretim yolu ile ilk bebek imalatı, 1942 yılında "Halise Ersan ve Kardeşi" tarafından İzmir'de başlatılmıştır. Plastiğin henüz kullanılmadığı bu dönemde yüzleri karton pres, gövdeleri saman, kolları ve bacakları ağaç talaşı doldurulmuş kumaştan oluşturulan bu bebeklerin üretimi, sonraları İstanbul'a kaydırılmıştır. Üretiminde el işçiliğinin ağırlıklı olarak kullanıldığı bu bebeklerin karton pres ile üretilen baş kısımları, zaman içerisinde önce seramik son olarak da plastikten oluşturulmaya başlanmıştır. Firma, bebek dışında kızaklı at ve dolgu bez havyan imalinde de bulunmuştur. Plastik şişirme yöntemi bebekler, ilk defa 1957 yılında Mary Çukurel tarafından üretilmiştir. (Akyürekli, 2002) Oyuncak bebek üretiminde başka bir öncü firma da Fatma İnhan tarafından kurulan Fatoş'dur. İlk defa 1971'de dolgu bez hayvanlarla oyuncak üretimine başlayan Fatma İnhan, 1975'de ilk defa plastik şişirme yöntemi ile bebek üretmeye başlamış, bu şekilde faaliyet alanını büyük oranda endüstriyel hale getirmiştir. (Onur, 2002)

Oyuncağın gelişim sürecine koşut olarak oyuncak dükkanları da 18. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. O dönemde düşük değerli süs eşyası olarak kabul edilen oyuncaklar, alıcılarıyla çoğunlukla gezici satıcılar aracılığıyla buluşmaktaydı. Daha çok seçkin müşterilere hitap eden oyuncak dükkanları, 19. yüzyılda genişlemeye, ve dökme camın icadıyla geniş ve alımlı vitrinler düzenlemeye başlamıştır. Oyuncak da satan bonmarşelerin ve oyuncak dükkanlarının dışında oyuncak alışverişi, bugünkü büyük mağazaların da öncülleri sayılan sabit pazarlarda devam etmiştir. Bunların dışında oyuncak için özelleşmiş pazarlar da bulunmaktaydı. 1860'dan 1902'ye kadar faaliyet gösteren Londra'daki Lowther Arcade, bu tür bir oluşumdur. Günümüzde, özellikle mağazalarda yer bulma şansı az olan zanaat üretimi geleneksel oyuncaklar, özel zamanlarda ortaya çıkan seyyar satıcılar tarafından pazarlanmaktadır. (Burton, 1996)

3. Geleneksel Oyuncakların Nitelikleri:

Anadolu'da oyuncak, ağırlıklı olarak el yapımıdır. Oyuncağı ya ana baba, ya çocuğun kendisi, ya da marangoz veya çömlekçi olan yerel ustalar yapmaktadır. (Onur, 2005) Anadolu'da geçmişte var olmuş, bugün de yaşamakta olan geleneksel oyuncaklar, başlıca şu şekilde sıralanmaktadır:

1. Bebek
2. Beşik
3. Ev eşyası
4. Ulaşım ve iş araçları
5. Ses çıkaranlar
6. Hayvanlar
7. Silahlar
8. Oyun araçları (topaç, top, yoyo, bilya v.s.) (Onur, 2002)

Anadolu'daki oyuncak geleneğinin en bilinen temsilcisi sayılabilecek Eyüp oyuncaklarının temel malzemelerini Tahtakale'nin tahta atıkları, sobacıların atık tenekeleri, Sütlüce Mezbahası'ndan atılan deri ve bağırsak fazlası (http://tr.wikipedia.org/wiki/Ey%C3%BCp_Oyuncak%C3%A7%C4%B1l%C4%B1%C4%9F%C4%B1) ve Kağıthane ve Alibeyköy derelerinin biriktirdiği kil, tuğla harmanlarının ağdalı çamuru (Onur, 2005: 468) oluşturmaktaydı. Ana malzeme olarak kullanılan kil ve ahşabın yanında deri, kağıt, teneke, çivi, tel, boncuk, ayna gibi malzemeler ikinci derece süsleme malzemesi olarak kullanılıyordu. (Yalçın, 2004) Fazla karmaşık olmayan yumuşak dalgalı şeritler, benek bezemeler, süsleme amaçlı kullanılıyordu. (Geleç, 2001) Ancak suluboya ile oluşturulan bu bezemeler fazla uzun ömürlü olmuyordu.

Eyüp'te üretilen oyuncaklar, üstüne ayna parçaları yapıştırılmış renkli küçük testiler sürahiler, bardaklar; teneke zilleri olan bir karış çapında tefler; bir karış çapında davullar; eski mecidiye büyüklüğünde tekerlekleri olan arabalar; minik darbukalar; saplı davullar; pek küçük olarak yapılmış beşik ve salıncaklar; kırbaç ya da kaytan sarılarak döndürülen topaçlar; kaynana zırıltıları; kursak düdükler; havanlar; hacıyatmaz1ar; şakşaklar; minik tereyağı yayıkları; kırmızı tüylü koyun ve kuzular; ağaç parçalarından içi oyularak yapılmış ve üzerine kırmızı ve yeşil boyalar sürülmüş sandallar, padişah kayıkları; boyalı aynalar; iki-üç şerefeli camiisiz minareler; tahta kılıçlar; fırıldaklar; kamış tüfekler; düdüklü fırıldaklar; çekirgeler; içine su konulup öttürülen toprak testiler; aynalı beşikler; ipli oklar; şişirme gaydalar; dönme dolaplar; bumbardan yapılmış boyalı balonlar; tahta çekiçler; Karagöz ve Hacivat tasvirleri'nden oluşmaktaydı. (Yalçınkaya 2001: 98)

Sözkonusu oyuncaklar, şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. Gerçek nesnelerin küçültülmüş kopyaları
   i. Küçültülmüş müzik aletleri (tefler, davullar, darbukalar)
   ii. Küçültülmüş mekanik aletler (el arabaları, dönme dolaplar, salıncaklar)
   iii. Küçültülmüş ulaşım araçları (sandallar, padişah kayıkları)
   iv. Küçültülmüş silahlar (tahta kılıçlar, kamış tüfekler, ipli oklar)
   v. Küçültülmüş ev aletleri (yayıklar, havanlar, beşikler, çekiçler, testiler)
   vi. Küçültülmüş mimari yapılar (minareler)
   vii. Küçültülmüş hayvan tasvirleri (kırmızı tüylü koyun ve kuzular)
2. Hareketli ve sesli oyuncaklar/ oyun araçları (topaçlar, hacıyatmazlar, şakşaklar, saplı davullar, düdüklü fırıldaklar, içine su konulup öttürülen toprak testiler v.s.)

Genel olarak bakıldığında Anadolu'daki geleneksel oyuncaklarla Eyüp oyuncakları arasındaki temel farkın kız çocuklarına yönelik oyuncak çeşitliliğinde görüldüğünü söyleyebiliriz. Anadolu'da kız çocuklarına yönelik oyuncaklarda göze çarpan çeşitlilik, Eyüp'de ağırlıklı olarak erkek çocuklara yönelik oyuncaklarda çeşitliliğe yerini bırakmaktadır. Eyüp'ün bir anlamda sünnet çocuklarının geleneksel ziyaret mekanı olması, buradaki üretimin erkek çocuklarına hitap edecek şekilde gelişmesini sağlamıştır. İslami geleneğin bir uzantısı olarak insan ve hayvan tasvirlerinin seyrek rastlandığı Eyüp oyuncakçılığına nazaran Anadolu'daki geleneksel oyuncaklarda bebekler ve hayvanlar önemli yer tutmaktadır. Oyuncaklarda malzeme kullanımı da bir anlamda cinsiyete göre çeşitlilik göstermektedir. Özellikle kız çocuklara yönelik insan ve hayvan tasvirlerinde kumaş fazlasıyla kullanılırken erkek çocuklarına yönelik oyuncaklarda ahşap ve kilin kullanımı ağırlık kazanmaktadır.

4. Geleneksel Oyuncakların Günümüzde Yeniden Üretim Biçimleri:

Günümüzde hemen hiçbir zanaat, mekanizasyondan tümüyle ayrıştırılmış değildir. (Vyas, 1991) Daha da ötesinde kimi sanayi, zanaat işçiliğini kaçınılmaz olarak içinde barındırır. Dolayısıyla zanaat, sanayinin bütünleyeni olmak durumundadır. Sanayi ve zanaat kaçınılmaz olarak bağlantı ve etkileşim içerisindedir. (Demircan, 2005)

Başlangıçta zanaat işçiliğiyle ortaya çıkan geleneksel oyuncaklar da değişen pazar ve üretim koşullarına ayak uydurmak için bir dönüşüm sürecinden geçmekte, farklı biçimlerde yorumlanmaktadırlar. Bu yorumlanma biçimleri şu şekilde özetlenebilir;

1. Geleneksel oyuncak, plastiğe uyarlanmakta ve endüstriyel olarak yeniden üretilmektedir.

Topaç, hacıyatmaz, şak şak gibi oyuncaklar, bunun en bilinen örnekleridir. Bu tür oyuncaklara yeni tasarım özellikleri eklenerek plastik olarak yeniden yorumlandıkları da görülür. Örneğin beşik gibi oyuncak olarak da yorumlanmış geleneksel bir nesne, yapboz şeklinde plastik olarak yeniden üretilmektedir. Pek çok kültürde yeri olan topaç, günümüzde plastikten ve döndükçe üzerinde ışıkların yandığı, müzikli bir oyuncak haline gelebilmektedir. Kanat çırpan kelebek şeklinde biçimlendirilmiş çınçınlı el arabaları da (Resim 1) tenekeden kanatlı ham tahtadan yapılmış tekerlekli kelebeğin yeni endüstriyel yorumlarıdır.

Resim 1: Kelebek biçimli çınçınlı arabanın plastik üretimi

Ancak plastiğe uyarlanmış zanaat üretimi oyuncağın detaylarını yitirdiği de olmaktadır. Geleneksel olarak üretilen minyatürleştirilmiş ev eşyaları, günümüzde plastiğe çok daha sadeleştirilerek uyarlanmaktadır. Bu tasarım tavrının arkasında malzeme ve üretim tekniklerinin gerekirliklerinin yanısıra sosyal değişimin etkisini de vurgulamak gerekir. Yapıldığı dönemde hizmetçilerin günlük işleri yürüttüğü evlerde yaşayan varlıklı ailelerin ergenlik dönemine yaklaşan kız çocukları için bu tür oyuncaklar, onları gerçek hayata ve yabancısı oldukları ev işlerine hazırlama ve eğitim işlevi görüyordu. Günümüzde ise çocuklar çok küçük yaşlardan itibaren ev işlerini ve kullanılan araç gereci doğrudan gözlemlemekte ve bunları oyuncakla tatbik ihtiyacı duymamaktadır. Bu sebepledir ki daha küçük çocuklara hitap edecek şekilde plastikten üretilen bu tür ev eşyası biçiminde oyuncaklar, detaylardan arındırılmış ve basitleştirilmiş olarak biçimlendirilmektedir. (Burton, 1996)

2. Geleneksel oyuncak, yine geleneksel malzemeyle yeniden üretilmekte, ancak turistik anı nesnesi olarak her yaş grubuna hitap edecek şekilde pazara sunulmaktadır.

Günümüzde zanaat üretimi oyuncaklara, turistik eşya dükkanlarında rastlanmaktadır. Ancak yaygın dağıtım ağının bir sonucu olarak bu tür oyuncakların yapıldığı mekan dışında, dünyanın pek çok yerinde turistlere pazarlandığı görülmektedir. Dolayısıyla bu nesneler de turistik anı nesnesinin taşıması gereken mekana özgü olma niteliğini yitirmektedir.

Resim 2: Amasra Hatırası olarak satılan ahşap oyuncak

Esasen tarih içinde Eyüp'teki oyuncak imalatı da bir ölçüde turistik bir amaca hizmet etmekteydi. Eyüp, gerek tarih içinde gerek bugün İstanbul'un turistik mekanı olarak kabul edilmektedir. 16. ve 17. yüzyıllardan itibaren Eyüp, resmi bir nekropol olmasının yanı sıra seyir ve mesire yerlerinde eğlenilen İstanbul'un tüketim ve eğlence bölgelerinden biri haline gelmiştir (Ortaylı, 1994). Eyüp, özellikle Lale Devri olarak bilinen 1718-1730 yılları arasında kent merkezi dışında yoğunlaşan yapılaşma ve ev dışına taşan eğlence alışkanlılarının gelişmesinden nasibini almış, bu dönemde mesireleri ve sahil saraylarıyla ün salmıştır (Yenen, Berkman Yakar, 2001). Dinsel işlevi ile de desteklenen bu turistik işlevine bağlı

olarak Eyüp Camisi'nin etrafında kebap ve kaymak dükkanları yer almıştır. Sünnet çocuklarının Eyüp Sultan Türbesi'ni ziyaret geleneğine bağlı olarak da ahşap ve kilden yapılan oyuncak endüstrisi gelişmiş, bu oyuncakların satışını yapan dükkanlar ortaya çıkmıştır (Özaslan, 2000). Türbe ziyaretine gelen İstanbul çocukları için Eyüp oyuncakları, bir anlamda yapılan turistik gezinin anısı niteliğini de taşımıştır.

Resim 3: Soğanlı Bebekleri'nden bir örnek

Zanaat üretimi turistik oyuncaklarda yabancı kültürlerle etkileşim, ayrıca önemli bir kaynak işlevi de görmektedir. Kayseri Soğanlı Köyü, bu tür bir etkileşim sonucu bugün çok talep gören oyuncak bebeklerini geliştirmiştir. Turistlerin konuk oldukları evde gördükleri el yapımı oyuncak bebeğe ilgisi, bu bebeklerin biçimsel gelişimine katkıda bulunmuştur. Böylece bebek üretimi yörede bir işkolu haline gelmiş, zaman içinde bebeklerin biçimi, alıcı turistlerin katkılarıyla evrim geçirmiş ve bugünkü halini almıştır. (Resim 3) Aynı şekilde Kuşadası'nda turistik eşya olarak satılan bebekler de Hollandalı eşiyle çalışan bir Türk ahşap ustasının buluşudur. (Onur, 2002) Bu da göstermektedir ki turistik anı eşyası olarak pazarda yeralan zanaat üretimi oyuncakların biçimsel gelişimi, her zaman belirli bir gelenek dahilinde tamamlanmamaktadır.

3. Geleneksel oyuncak, geleneksel başka bir malzemeyle yeniden üretilerek dekoratif eşyaya dönüşmektedir.

Örneğin, Gerede bölgesinde 10-15cm çapında 1,5cm kalınlığında yuvarlak tahta ve belli sayıda çubuklarla oynanan çubuk oyunu (Oğuz vd. 2005), günümüzde plastik zeka oyun seti olarak yeniden yorumlanmış (Resim 4), sonrasında da cam ve ya mermerden dekoratif masaüstü eşyası olarak üretilmiştir (Resim 5).

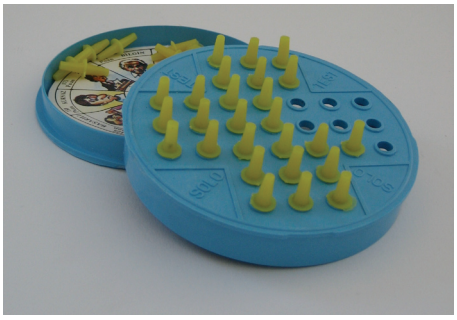

Resim 4: Çubuk oyunundan esinlenerek oluşturulan zeka oyunu

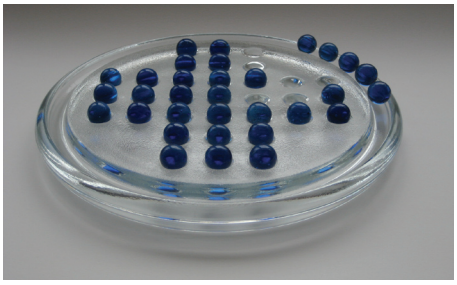

Resim 5: Çubuk oyunundan esinlenerek oluşturulan masaüstü dekoratif oyun

5. Geleneksel Oyuncaklar ve Kayıtdışı Ekonomi:

Yukarıda da belirtildiği gibi geleneksel oyuncaklar, daha çok atık ve ya doğal malzemenin işlenmesi ile oluşturulmaktaydı. Bugün ahşap, seramik gibi doğal malzemenin kullanıldığı zanaat üretimi oyuncaklar, ağırlıklı olarak turistik anı nesnesi olarak pazarda yer bulmakta, atık malzemeleri değerlendirildiği oyuncaklar ise ya işporta tezgahlarında yer almakta ya da belli bir piyasa değeri olmaksızın ev hanımları tarafından ev içinde kullanım amaçlı oluşturulmaktadır. Bu tür oyuncaklar, bugün gerek üretim gerek pazarlama açısından kayıtdışı ekonominin bir parçası haline gelmişlerdir.

İlk defa 1971'de Hart tarafından adlandırılan kayıtdışı sektör, yoksul kesimin sokak satıcılığından ev içi üretim etkinliğine uzanan bir yelpazede yasal ve ya yasadışı küçük gelir fırsatlarının tümünü kapsayacak etkinlikler olarak tanımlanmıştır. Kayıtdışı sektör, birincil amaçları karı büyütmekten çok katılımcılarına iş olanağı sağlamak olan küçük ölçekli birimlerin mal ve hizmet üretim ve dağıtım etkinliği olarak da tanımlanır (Lubell, 1991).

Kayıtdışı üretim etkinliği, genellikle kısıtlı kaynaklara dayanmakla birlikte belirli ölçüde yaratıcı potansiyeli de barındırır (Akbulut, 2008). Finansman, teknik altyapı ve kalifiye teknik eleman gibi kaynakların kısıtlılığı, kayıtdışı ekonomi içinde yer alan küçük işletmeleri teknoloji ve ekipmana ulaşmakta hantal kılmaktadır. Bu sebeple bu tip küçük işletmeler, eski teknolojileri kullanmakta ve yeni ve dönüştürülmüş malzemeyi işlemek için elindeki ekipmanı tadil etmektedir. Dönüştürülmüş ve ya atık malzemeler, kayıtdışı üretimde ciddi bir yer tutar. Kayıtdışı üretim, bilgi ağlarının dışında kaldığı, dolayısıyla yeni malzemeleri işleyecek makine ve bilgiden yoksun olduğu için yeni malzemeyi geleneksel yöntemlerle işlemeye çalışır ya da yeni ama dönüştürülmüş malzeme kullanır. (Maldonado v.d., 1992)

Resim 6: Kukla

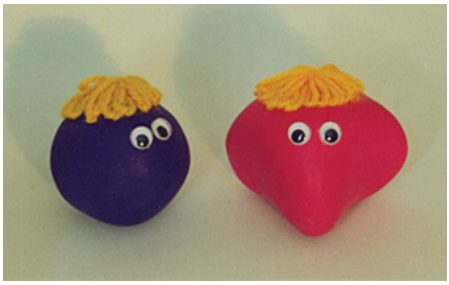

Resim 7: Ahşap talaşı dolgulu balon oyuncak

Atık malzemeler, kayıtdışı olarak işporta tezgahlarında satılan oyuncaklarda da önemli ölçüde kullanılmaktadır. Resim 6 ve Resim 7'de görülmekte olan kukla ve bebekler, artmış kumaşlar ve ahşap talaşı kullanılarak el işçiliği ile oluşturulmuş işporta ürünleridir. Tarih içinde atık malzemenin Eyüp oyuncakçılığı'nın da önemli kaynaklarından biri olduğu bilinmektedir. Benzer bir şekilde ahşap talaşı, oyuncak endüstrisinin yeni oluşturulduğu dönemde kumaştan yapılmış bebeklerin dolgu malzemesi olarak da sıklıkla kullanılmaktaydı.

Günümüzde kayıtdışı olarak üretilen ya da pazarlanan oyuncaklarla zanaat üretimi oyuncakların bir ortak yanı da ambalaj ve ya reklam olmaksızın bu oyuncakların kendilerini pazarlama becerileridir. Zanaat nesneleri, bugün yaygın dağıtım ağlarının dışında kalmakta, dolayısıyla büyük perakende zincirlerinde yer bulamamaktadır. Bu sebepledir ki işportalar büyük oranda bu tip zanaat üretimi oyuncakların pazarlama alanları olmaktadır. Özellikle hareketli oyuncakların, işporta tezgahlarında satıcılar tarafından yapılan gösteriler eşliğinde kendilerini tanıtma ve pazarlama gücü vardır. İşportalarda zanaat üretimi oyuncakların yanı sıra bu oyuncakların plastik yorumları da yer bulmaktadır.

Geleneksel oyuncakların işporta tezgahlarındaki varlığı, diğer işporta ürünlere göre farklı nitelik taşımaktadır. İşporta tezgahlarında bulunan farklı ürün gruplarının en önemli özelliği, bir ihtiyaca çabuk ve ucuz çözüm getirmeleridir. Bu sebepledir ki bu tezgahlarda endüstriyel ürünlerin ucuz taklitleri sıklıkla yer alır. Farklı bir şekilde işportada satılan oyuncaklar, acil bir ihtiyacı karşılamaz ve ya endüstriyel muadillerinin ucuz yorumları değildir. Bu tip oyuncaklar, alışılmışın aksine, ya salt zanaat nesnesi ya da zanaat üretimi oyuncakların endüstriye uyarlanmış halleridir. Gerek zanaat nesnesi, gerek endüstriyel üretime uyarlanmış zanaat nesnesi olsun bu oyuncakların müşterileri zenginyoksul, çocuk-yetişkin her kesimden olabilmektedir.

6. Sonuç:

Geleneksel nesnelerin endüstriyel ürünlere dönüşümünde etkili olan faktörler, teknolojik gelişim, değişen pazar koşulları, değişen sosyal koşullar ve tasarımcıların tercihidir. (Demircan, 2005) Endüstriyel olarak yeniden üretilen oyuncaklar, ya geleneksel biçiminde varolan kimi detayları kaybetmiş, ya da endüstriyel ürünlere has kimi özellikler edinmiştir.

Bununla birlikte endüstriyel olarak üretilen bir oyuncağın farklı bir malzeme kullanılarak zanaat işçiliğiyle yorumlandığı da olmuştur. Ülkemizde özellikle sektörün yeni oturduğu dönemde bir İngiliz firması tarafından metalden üretilen *Meccano*, ahşap olarak yorumlanmış ve piyasaya sunulmuştur. Aynı şekilde yerel bir oyunun düzeneği, önce plastik bir oyun setine dönüştürülmüş, sonrasında tekrardan geleneksel malzeme ile üretilerek oyuncak kimliğinden sıyrılmış, dekoratif bir masaüstü nesnesi niteliği kazanmıştır. Bir anlamda gelenekselden endüstriyel üretime dönüşümün tersine işlemesi de mümkün olmaktadır.

Geleneksel nesnelerin minyatürleştirilerek oyuncak haline gelmesi, tarih içinde yaygın bir tasarım tavrı olarak belirmektedir. Minyatürleştirilen geleneksel nesne günümüzde ya endüstriyel olarak dönüştürülmekte, ya da yine geleneksel yöntemlerle üretilerek oyuncaktan farklı olarak turistik anı nesnesi niteliği kazanmaktadır. Burada iki aşamalı bir dönüşümden söz edilebilir. İlk olarak nesne minyatürleştirilerek yine geleneksel üretim teknikleri ve malzemelerle oyuncak haline getirilmekte, ikinci aşamada da bu minyatürleştirilerek oyuncak haline getirilmiş nesne endüstriyel tekniklerle yeniden üretilmekte ve yeni özellikler eklenmiş, çoğunlukla plastikten, yeni bir ürün halini almaktadır. (Akbulut, 2001)

Geleneksel bir oyunun düzeneğinin önce endüstriyel ürün olarak plastiğe aktarıldığı, sonrasında bu ürünün cam, mermer gibi doğal malzemeler işlenerek dekoratif nesne haline dönüştürüldüğü de olmaktadır. Burada da iki aşamalı bir dönüşüm sözkonusudur. Ancak malzeme ve üretim teknikleri açısından bakıldığında, ilk aşamada geleneksel biçim

yalnızca endüstriyel teknikler ile işlenebilen plastik malzeme ile dönüştürülürken ikinci aşamada hem endüstriyel hem geleneksel olarak işlenebilen cam ve mermer gibi doğal malzemeye geçiş olmuştur.

Turistik anı nesnesi olarak satılan oyuncaklar, her zaman bir geleneğin sonucu olarak belirmemektedir. Biçimsel gelişimini, yine bu nesnelerin alıcısı olan yabancı kültürlerin katkılarıyla tamamlayan oyuncaklar da vardır.

Geleneksel olarak üretilen oyuncakların tasarımcıları, kimi zaman zanaatkar, kimi zaman çocuğun kendisi, kimi zaman anne-baba, kimi zaman da yukarda belirtildiği gibi oyuncağın alıcısı turist yetişkinler olmaktadır. Bununla birlikte oyuncak bebek üretiminde gerek kız çocuklarına yönelik bir oyuncak olması, gerek tekstilin ağırlıklı kullanımı sebebiyle kadınların baskın olduğundan sözedilebilir. Kadınlar, erkek egemen bir dünyada yaratıcılıklarını daha çok ev içinde göstermiş (Pacey, 1992), oyuncak yapımında da çocuklarla olan yakın ilişkileri vasıtasıyla büyük oranda yer almışlardır. Zaman içinde evde başladıkları oyuncak bebek üretimini endüstride de uygulamışlardır.

Oyuncaklar günümüzde her ne kadar şekil değiştirmiş olsa da artan tüketiciliğin yanında hala belirli bir gelenek dahilinde algılanmaktadır. (Fleming, 1996) Geleneksel oyuncaklar, günümüz oyuncak endüstrisi için önemli kaynaklardan birini oluşturmaktadır. Günümüzde pek çok geleneksel oyuncak endüstriyel üretime uyarlanmış, geniş dağıtım zincirleri vasıtasıyla geniş tüketici kitleleriyle buluşmuştur.

KAYNAKLAR

Akbulut, Dilek, 2001, The Sources of Creativity in Peddling Products with Particular Focus on Small Scale Toy Industry in Turkey, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Akbulut, Dilek, 2008, "Investigation of Sources of Creativity in Catchpenny Articles with Particular Focus on Toys", ICOVACS 2008, İzmir.

Akyürekli, Ramiz, 2002, "Oyuncakçılığın Doğuşu ve İnkişafı", Oyuncaklı Dünya, Ankara, Dost Yayınevi Yayınları.

Burton, Anthony, 1996, Children's Pleasures, Books, Toys and Games from the Bethnal Green Museum of Childhood, London, V&A Publications.

Burton, Anthony, 1997, "Design History and the History of Toys: Defining a Discipline for the Bethnal Green Museum of Childhood", "Journal of Design History", Vol. 10, No 1, 1-21.

Demircan, Değer, 2005, Craft Culture as the Source of Inspiration for Industrial Design in Turkey, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Fleming, Dan, 1996, Poweplay, Toys as Popular Culture, Manchester, Manchester University Pres.

Geleç, Fadime, 2001, "Eyüp Oyuncakçıları", Eyüp Sultan Sempozyumu V, İstanbul.

Lubell, Harold, 1991, The Informal Sector in the 1980's and 1990's, Paris, OECD.

Maldonado, Carlos, Sethuraman, Salem V., 1992, Technological Capability in the Informal Sector, Metal Manufacturing in Developing Countries. Geneva, International Labor Office.

Oğuz, M. Öcal, Ersoy, Petek, 2005, Türkiye'de 2004 Yılında Yaşayan Geleneksel Çocuk Oyunları, Ankara, Gazi Üniversitesi THBMER Yayınları.

Onur, Bekir, 2002, Oyuncaklı Dünya, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları.

Onur, Bekir, 2005, Türkiye'de Çocukluğun Tarihi, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.

Ortaylı, İlber, 1994, "Eyüp'te Sanayi ve Çevre Kirlenmesi", Eyüp: Dün\Bugün, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Önder, Nabey, 1986, "Türkiye'de Oyuncakçılık", "Folklor Halkbilim Dergisi", Cilt 4, Sayı 35, 14-18.

Özaslan, Nuray, 2000, "Eyüp'te Kentsel Dokunun Gelişimi: Bir Yöntem Önerisi", Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu IV, İstanbul.

Pacey, Philip, 1992, " 'Anyone Designing Anything?' Non-Professional Designers and the History of Design", "Journal of Design History", Vol.5, No 3, 217-225.

Vyas, Kumar H., 1991, "The Designer and the Socio-Technology of Small Production", "Journal of Design History", Vol. 4, No 3, 187-210.

Yalçın, Hülya, 2004, "Eyüp Oyuncakları Müzesi", Eyüp Sultan Sempozyumu VIII, İstanbul.

Yalçınkaya, Tosun, 2001, "Çocukların Sevinci Eyüp Oyuncaklarıydı", Eyüp Sultan Sempozyumu V, İstanbul.

Yenen, Zekiye, Berkman Yakar, Hülya, 2001, "Eyüp'te Ekonomik ve Sosyal Değişimin Fiziksel Doku Aracılığında İrdelenmesi", Eyüp Sultan Sempozyumu V, İstanbul.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Ey%C3%BCp_Oyuncak%C3%A7%C4%B1l%C4%B1%C4%9F%C4%B1, 26.01.2009